

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених».
3. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721 «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період».
5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 10,08,1949, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
6. Віденська Конвенція про консульські зносини від 24,04,1963. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU63K02R>.
7. Кочура О. О. Про окремі аспекти щодо проведення досудового розслідування за участю іноземних громадян, які не користуються дипломатичним імунітетом \ Право і суспільство, 2017, № 3. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_1/38.pdf.
8. Пашковський М. Кримінальне провадження щодо військовополонених: у чому особливість? Від 21.06.2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/kriminalne-provadhennya-schodovijskovopolonениh-u-chomu-osoblivist>.

Погорецький Микола Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ ДОКАЗІВ У ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ХІХ СТОЛІТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО КРАЇН ЄС І УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Поняття доказів у кримінальному процесі є одним із ключових аспектів правової доктрини, що має вагоме значення для практики кримінального судочинства. Правильне розуміння цього поняття забезпечує ефективність розслідування злочинів і гарантує справедливість судових рішень. Тому ця наукова і правова категорія завжди була у центрі уваги вчених усіх часів.

Друга половина ХІХ століття ознаменувала собою докорінну трансформацію європейських правових систем, зумовлену поширенням ідей лібералізму, бурхливою індустріалізацією та зростанням суспільного попиту на відкритість і підконтрольність судової влади. Ці чинники дали імпульс масштабним процесам судової реформи – від модернізації французького Code d’instruction criminelle (1808) із численними поправками 1832–1897 років, до ухвалення Strafprozessordnung Австро-Угорщини 1873 року та Судових статутів Російської імперії від 20 листопада 1864 року. Саме в цьому контексті

сформувалася концепція вільної оцінки доказів, яка порвала з архаїчною системою формальних (легальних) доказів, делегувала судді право ухвалення вироку на підставі внутрішнього переконання й заклала інституційні основи змагальності, усності та публічності судового процесу (Судові статuti 1864 р.; СтРО 1873 р.).

Для сучасної України значення цих реформ не є суто історичним. Конструкція статті 84 КПК України про докази, принципи допустимості та належності, роль захисника як рівноправного суб'єкта доказування й навіть модель суду присяжних безпосередньо успадковують і розвивають ідеї ХІХ ст., адаптуючи їх до стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та цифрової реальності (електронні докази, big data). Тому звернення до генезису та порівняльного аналізу доказів у кримінальному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. не лише заповнює прогалини у правничій історіографії, а й забезпечує методологічний фундамент для переосмислення сучасних реформ кримінальної юстиції, визначення балансу між ефективністю розслідування й захистом прав особи, а отже має безпосередню прикладну вагу для законодавця, судової практики та правничої освіти.

У доктрині кримінального процесу ХІХ – початку ХХ ст. поняття «доказ» поступово еволюціонувало від формальної «арифметики» до інтегрованого уявлення про факт, процесуальну форму й психолого-логічний зв'язок із висновком суду. Уже утилітарист Джереми Бентам трактував доказ як будь-який факт чи повідомлення, здатне логічно вплинути на раціональне переконання судді, відкидаючи числові «квоти» середньовіччя (Bentham, 1827, р. 4). Італієць Франческо Каррара підкреслював, що доказ – це такий факт, який породжує у судді *certezza morale* (моральну певність), і лише ця якість, а не формальний ранг джерела, надає йому переконливості (Carraja, 1877, р. 110). Німецький реформатор Франц фон Ліст визначив доказ як будь-яке джерело знання, яке суддя, керуючись «правилами логіки та життєвого досвіду», вважає переконливим; отже, матеріальна сила доказу виникає лише після його раціональної оцінки (von Liszt, 1882, S. 68).

З позицій практичної криміналістики Ганс Гросс наголошував, що доказом є матеріальний чи усний слід злочину, котрий у поєднанні з іншими відомостями формує повну картину події; тому ознаки достовірності й науково перевірена методика збору стають критичними (Gross, 1893, р. 15). В англо-американській традиції Джеймс Б. Тейер ввів поняття матеріальної релевантності: доказ – це факт, логічно пов'язаний зі спірною обставиною та здатний допомогти присяжним у вирішенні справи (Thayer, 1898, р. 266). Його учень Джон Г. Вігмор систематизував чотирирічну схему: факт-пропозиція → релевантність → допустимість → логічна вага; доказом визнається лише те, що проходить усі ці фільтри (Wigmore, 1904, р. 10).

У слов'янській доктрині Володимир Спасович окреслював доказ як «підставу суддівського переконання, сприйняту досвідом і розумом суду», наголошуючи на особистій відповідальності судді за логіку оцінки (Спасович, 1866, с. 102). Микола Таганцев доповнював, що доказ – це фактичні дані, здобуті законним шляхом і піддані раціональній перевірці, а процесуальна форма покликана гарантувати їхню надійність (Таганцев, 1902, с. 84). Іван Фойницький деталізував критерії належності, допустимості, достовірності й достатності: лише сукупність цих ознак перетворює фактичні дані на справжній доказ (Фойницький, 1910, с. 223).

Дмитро Тальберг у двотомнику *«Русское уголовное судопроизводство: пособие к лекциям»* (Київ, 1889–1891) визначав доказ як *«ті факти або дані судового провадження, які в установленій законом формі подані суду й слугують підставою переконання у винності чи невинності обвинуваченого»* (Тальберг, 1891, т. II, с. 37).

Учений наголошував, що доказ – це водночас «матеріальний факт» і «юридична форма його пред'явлення»; поза належною процесуальною оболонкою навіть достовірний факт не стає доказом (Тальберг, т. II, с. 74).

Судове переконання формується через розумовий процес, а тому доказ мусить «причинно й логічно сполучатися» з обставиною, що доводиться (Тальберг, 1891, т. I, с. 63).

Доказовою може бути лише інформація, «що стосується предмета обвинувачення та здатна сприяти з'ясуванню істини»; інші дані підлягають відсіву, аби не заважати суду (Тальберг, 1891, т. I, с. 140–143).

Тальбергова формула добре ілюструє перехід від формального до інтегрованого підходу: доказ = факт + процесуальна форма + раціональна/психологічна оцінка. Саме це поєднання матеріальної, юридичної й пізнавальної складових вирізняє пізню імперську доктрину і зближує її з європейськими концепціями фон Ліста та Гросса. Таким чином, внесок Тальберга доповнює попередній виклад, підкреслюючи, що українська (київська) школа зробила самостійний крок до сучасного розуміння доказу як юридично оформленого факту, здатного породити у суду внутрішнє переконання через логіку, науку й професійну культуру.

Підсумовуючи попередників, Мориц Гродзинський застерігав, що свобода оцінки без логічного контролю відкриває шлях суб'єктивізму; тому доказ – це фактичні дані, легально введені у процес і визнані судом після логічної експертизи їх надійності (Гродзинський, 1925, с. 18).

Таким чином, у всіх розглянутих підходах доказ перестає бути «арифметичною» одиницею й постає як юридично легалізований факт, який:

одержано у передбаченій законом формі; оцінено через логічні та наукові критерії; здатен сформувати у суду моральну або внутрішню певність щодо фактів обвинувачення чи захисту.

Спільним знаменником стала інтеграція логіки, психології, науки та правової культури судді у процес доказування, що й визначило сучасне розуміння доказу у кримінальному праві.

У доктрині кримінального процесу XIX – початку XX ст. поняття «доказ» поступово еволюціонувало від формальної «арифметики» до інтегрованого уявлення про факт, процесуальну форму й психолого-логічний зв'язок із висновком суду. Уже утилітарист Джеремі Бентам трактував доказ як будь-який факт чи повідомлення, здатне логічно вплинути на раціональне переконання судді, відкидаючи числові «квоти» середньовіччя (Bentham, 1827, р. 4). Італієць Франческо Каррара підкреслював, що доказ – це такий факт, який породжує у судді *certezza morale* (моральну певність), і лише ця якість, а не формальний ранг джерела, надає йому переконливості (Carrara, 1877, р. 110). Німецький реформатор Франц фон Ліст визначив доказ як будь-яке джерело знання, яке суддя, керуючись «правилами логіки та життєвого досвіду», вважає переконливим; отже, матеріальна сила доказу виникає лише після його раціональної оцінки (von Liszt, 1882, S. 68).

З позицій практичної криміналістики Ганс Гросс наголошував, що доказом є матеріальний чи усний слід злочину, котрий у поєднанні з іншими відомостями формує повну картину події; тому ознаки достовірності й науково перевірена методика збору стають критичними (Gross, 1893, р. 15). В англо-американській традиції Джеймс Б. Тейєр ввів поняття матеріальної релевантності: доказ – це факт, логічно пов'язаний зі спірною обставиною та здатний допомогти присяжним у вирішенні справи (Thayer, 1898, р. 266). Його учень Джон Г. Вігмор систематизував чотиричленну схему: факт-пропозиція → релевантність → допустимість → логічна вага; доказом визнається лише те, що проходить усі ці фільтри (Wigmore, 1904, р. 10).

Таким чином, у всіх розглянутих підходах доказ перестає бути «арифметичною» одиницею й постає як юридично легалізований факт, який: одержано у передбаченій законом формі; оцінено через логічні та наукові критерії; здатен сформувати у суду моральну або внутрішню певність щодо фактів обвинувачення чи захисту.

Спільним знаменником стала інтеграція логіки, психології, науки та правової культури судді у процес доказування, що й визначило сучасне розуміння доказу у кримінальному праві.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що новітній період характеризується формуванням вільної оцінки доказів, яка базується на внутрішньому переконанні судді, що визначається не формальними критеріями, а якісним аналізом зібраних даних. У сучасних кримінально-процесуальних системах (континентальній і англо-саксонській) поняття доказів має схожі риси, але існують і суттєві

відмінності. Наприклад, у континентальній системі під доказами розуміють фактичні дані, отримані у процесуальному порядку, тоді як у англо-саксонській системі акцент зроблено на допустимості доказів, що визначається їхньою відповідністю правилам процедури.

Таким чином, поняття доказів у кримінальному процесі є комплексною категорією, що має різні трактування в різних правових системах і продовжує зазнавати змін у зв'язку з розвитком правових стандартів, науково-технічного прогресу та потреб суспільства. Для подальшого розвитку українського кримінально-процесуального законодавства важливим є врахування міжнародного досвіду та критичний перегляд національної практики щодо визначення і застосування доказів у судочинстві.

В Україні поняття доказів закріплене в статті 84 КПК України як «фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження». Водночас дискусії навколо цього поняття тривають, зокрема, щодо ролі та місця електронних доказів, допустимості певних методів їх отримання і ролі внутрішнього переконання судді.

На наш погляд ця дефініція є неповною та не відображає справжньої сутності доказу у сучасному кримінальному процесі, оскільки доказ може набути власне статусу доказу, якщо його визнала таким уповноважена особа у встановленій для кожного доказу процесуальній формі.

На підставі проведеного нами дослідження, пропонуємо інтегровану модель кримінально-процесуального доказу, яка, по-перше, формулює доказ як нерозривну єдність фактичних даних і їх процесуального джерела, легалізованих уповноваженим суб'єктом у визначеній законом формі; по-друге, структурно окреслює рух доказової інформації через шестиеlementний «життєвий цикл» (об'єкт → мета → засоби → суб'єкт → етапи → результат); по-третє, поєднує цей цикл із «позиційною матрицею» оцінювання, що співвідносить кожен його елемент із процесуальними критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності і позиціями сторін обвинувачення і захисту, а також суду.

Список використаних джерел

1. Гродзинский М. М. *Учение о доказательствах и его эволюция*. Харьков: Юридическое издательство, 1925. 20 с.
2. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
3. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12-25.
4. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63-79.

5. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1 (3): URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>

6. Погорецький М. Співвідношення джерел фактичних даних в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесу і джерел кримінально процесуальних доказів. *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / відп. ред. В. В. Коваленко, Є. В. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2010. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 937–939.

7. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1861. 116 с.

8. Таганцев Н. С. *Русское уголовное право. Часть общая. Т. 1.* Санкт-Петербург: Государственная типография, 1902. 816 с.

9. Тальберг Д. Г. *Русское уголовное судопроизводство: пособие к лекциям*. В 2 т. Т. I–II. Киев: Типо-літографія Т-ва І. Н. Кушнерев і Ко, 1889–1891. Т. I: 562 с.; Т. II: 562 с.

10. Фойницький І. Я. *Курс уголовного судопроизводства. Ч. 1.* Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1910. 516 с.

11. Bentham J. *Rationale of Judicial Evidence. Vol. 1.* London: Hunt and Clarke, 1827. 700 с.

12. Carrara F. *Programma del corso di diritto criminale. Parte generale*. 5a ed. Lucca: Tipografia Giusti, 1877. 663 с.

13. Gross H. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Graz: Styria, 1893. 572 с.

14. Thayer J. В. *A Preliminary Treatise on Evidence at the Common Law*. Boston: Little, Brown and Company, 1898. 636 с.

15. Von Liszt F. *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Berlin: J. Guttentag, 1882. 694 с.

16. Wigmore J. H. *A Treatise on the System of Evidence in Trials at Common Law. Vol. 1.* Boston: Little, Brown and Company, 1904. 750 с.